

МЕЖДУ ЛОМ, АРЧАР И ВИТБОЛ¹⁾

Феликс КАНИЦ²⁾

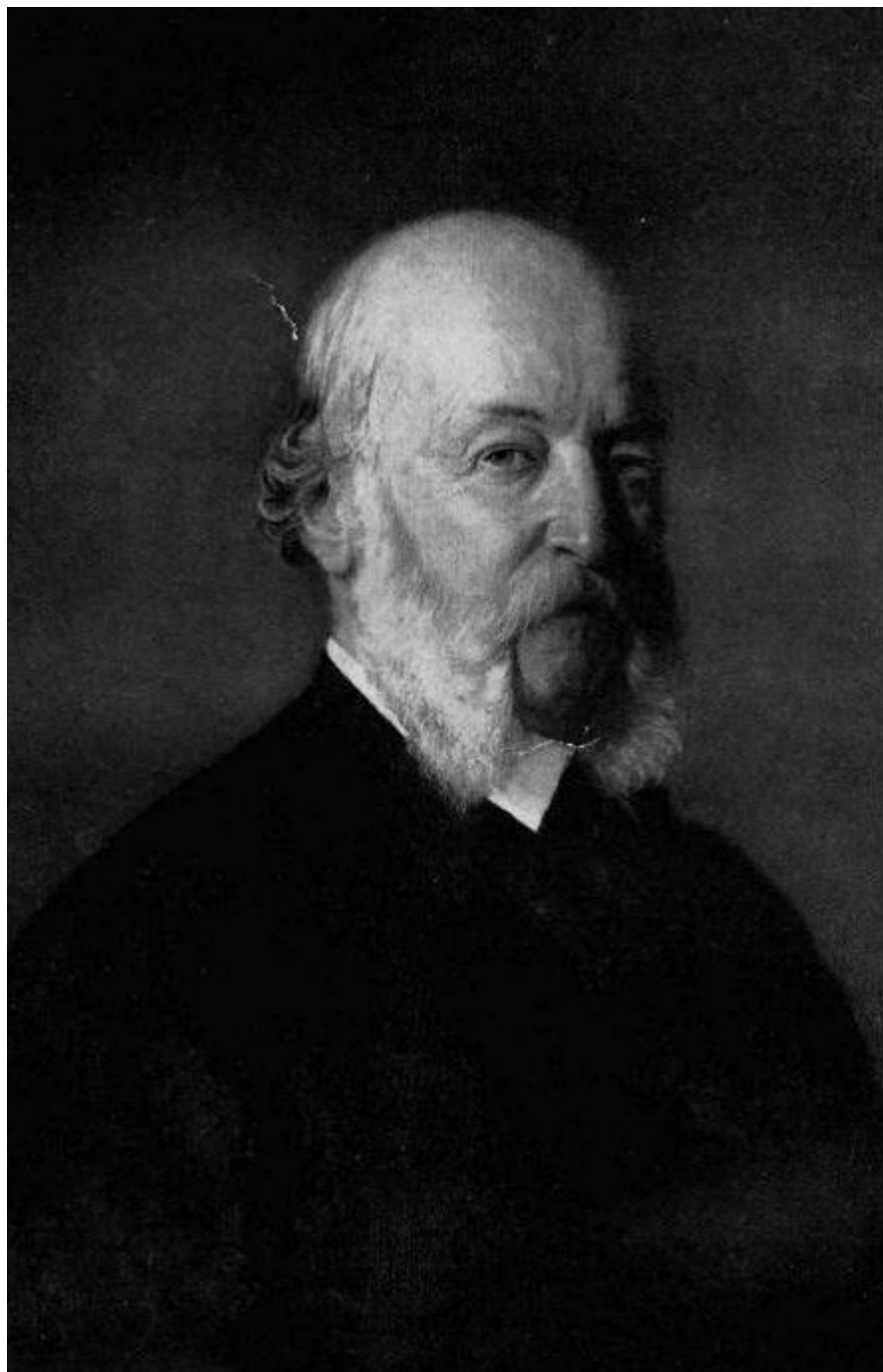
Abstract. This is a chapter of the first Bulgarian edition (1932) of the famous Felix Kanitz's book "Donau-Bulgarien und der Balkan." Felix Kanitz (1829-1904) was an Austro-Hungarian traveler, naturalist, geographer, ethnographer and archeologist. His travel in Bulgaria continued 16 years. Kanitz is regarded as one of the first profound ethnographers of the South Slavs. As such, he has earned great respect particularly in modern Serbia and Bulgaria. The present article gives full information about the visit of Kanitz in Skomlya, Ratsiaria (Archar), Rabisha, Vitbol and other villages.

Keywords: Kanitz, Danubian Bulgaria and the Balkans, Belogradchik

---

Според най-добрите по-нови карти на Турция аз би трябвало на път от Лом за Арчар, приблизително по средата между двете описани напоследък укрепления на Дунава, да се натъкна на село „Смордени“ при вливането на едноименната река. Всичките ми разпитвания, обаче, за подобно село и река бяха напразни. Аз не намерих ни едното, ни другото, както не намерих по-рано и грамадната планина „Църни връх“, от която уж извирала тая въображаема река. На мястото на река Сморден

обаче аз срещнах (в 1864 г.) един малък поток, наричан Скомля река, чиито извори се намират в непознатите по-рано Столови планини.

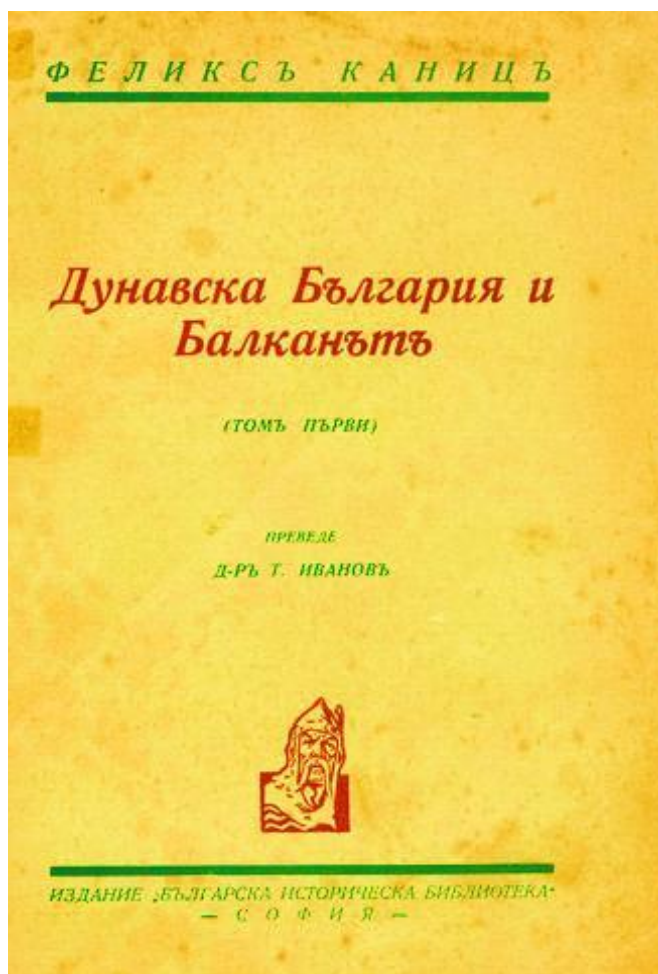
Феликс Каниц (1829-1904)

Важните точки от програмата на пътуването ми в 1868 г. бяха: да изуча коритото на рекичката Скомля, която се влива в Дунава при Головица и да определя по-точно изворите и течението на Арчар и Витбол. Съществуването на самостоятелната Раковичка рекичка аз тогава не подозирах.

При Криводол, хубаво село на р. Лом, населено с българи, аз се отбих на запад, и след това възлязох на полегатата височина, намерих се отново на високата равнина от простряната надълго дунавска тераса, която при най-високите си точки между Лом и Витбол достига височина 130 метра и на места е доста гориста. Аз държах преди всичко дадената ми посока от края на терасата. Между устията на Лом и Скомля този край се отдръпва в полукръг като второ по-високо стъпало от друга, малко по-ниска и доста обработена равнина, която достига до самия Дунав и на която се заселили татари и черкези. Под мене се намираха татарските села Урзоя [Орсоя] и Шлива [Сливата]. Българското население на последното село се изселило в Крим и било заместено от татари. Близо до тях е и населеното от черкези и татари село Добри дол. Гледани от високо тия три села имаха твърд лош изглед. Те наподобяваха наистина разхвърлени купи сено. Почвата тук обаче е отлична и изхранва населението си толкова богато, че прилежащите татари при добра жътва въртели вече оживена търговия, но жилищата им при все това не бяха по-добри от жилищата на мързеливите черкези.

Втората по-висока част на терасата, по която се движех към вътрешността на страната, догдето виждат очите е обрасла с нисък дъбак. Само тук-там личат отделни ниви, посадени с царевица и градини с дини и тикви. Повечето от тях принадлежаха на татари и черкези. На татарските ниви работеха обикновено мъжът, жената и децата, а на черкезските – само по-младите мъже, рядко и жени. Както татарите отчасти се бяха аклиматизирали вече, носеха български дрехи и тук-таме

говореха помалко български, трябвало би и черкезите постепенно да се откажат от своята уединеност и да изоставят възпитанието на момичетата за бездеен харемски живот. В 1871 г. от тях се страхуваха и българите и татарите, та дори и самите турци. Напоследък през една нощ те ограбили манастира Св. Богородица, който се намира на $\frac{3}{4}$ часа от Добри дол, и принудили игумена да назначи за пазач един полуинвалид черкезин, за да се осигурят до негде при по-нататъшните си нападения.

Първото българско издание на книгата на Каниц

Татарският мухтар (началник на селото) яздеше пред нас като пътеводител към близкия манастир. Той се намира на малка височина в

една от онези многобройни гънки от долините на терасата, които се отварят към Дунава от запад към изток. При Добри дол вместо оскъдната трева и ниските храсталаци се показаха хубави ливади и не много гъста, но все пак хубава широколистна гора, в която, освен другия дивеч, виет гнездата си многобройни яребици. Още по-приятна гледка представлява обаче манастирът, нивите му, лозята и овощните градини. Аз го намерих обкръжен от всички страни с разкошна зеленина, а под сянката на отрупани с плод орехови дървета един моканец (пастир) пазеше многобройните му стада.

Манастирът е бил опожарен преди 40 години и в 1856 г. бил възобновен от сегашния му игумен. Построената от цинцари красива манастирска църквица се състои от продълговат кораб, чиято извита стреха се краси от една малка купола. Най-хубавата ѝ украса образува опряното на стълбове предверие с фантастично украсен портал. Той представя чрез най-първобитна животинска символика победата на християнството над езичеството. Украсата на портала носи напълно характера на подобни работи в църквата в Брегово край Тимок и, като всички македоно-влашки произведения, напомня живо византийски образци и предания.

Върху зелената равнина между църквата и двете бедни жилищни сгради за монасите се издига дървена камбанария, към която горна част води твърде опасна подвижна стълба. При самия вход една хубава манастирска чешма, изработена в турски стил, предлага чудесна вода. Друг извор е покрит под една тъмна, подобна на параклис, постройка. Вярва се, че неговите води действат тайствено, особено против очни болести, поради което тук се стичат твърде много гости. Както и при сърбите (Kanitz, 1868), аз намерих и в България следи от онова езическо водолечение, което според показанията на старите писатели било силно разпространено у галите, германците и други народи като „морски култ“.

На морските божества се принасяли всевъзможни жертви и може би някакъв остатък от тези предания представляват монетите, които южните славяни, подобно на шотландците (Lubbock, 1874) и др., хвърлят в осветените целебни извори. Разбира се, те остават на „светите“ мъже, които умеят с молитвите си да засилят целебността на водата. В неделни и празнични дни, а особено пък на годишния събор на празника на манастирския светия, тримата манастирски калугери не успяват да задоволят исканията на вярващите, та игуменът Василий, който след посещението на Йерусалим се нарича „хаджия“, в такива дни има ред духовни и материални триумфи, въпреки своето невежество, което граничи със селска простотия.

Добридолски манастир, 1868 год.³⁾

Аз напразно търсих в манастира старинни книги и църковни принадлежности. Тука всичко бе ново. След като направих чертежа на манастирската сграда, аз взех пътя през българските села Воднянка [Воднянци] (70 - 90 къщи)⁴⁾ и Метовница [Медовница]⁵⁾ за Скомля⁶⁾ – доста голямо село, дало по всяка вероятност името си и на рекичката, която сега вече застава на мястото на зачеркнатата от мене река Сморден. Малко пред селото ние преминахме през един от южните притоци на Скомля, който извира на ½ час от селото. Той се е заровил дълбоко в най-горния льосов пласт, но не е могъл да прояде по-долните пластове от варовити камъни. Непосредствено при брода притокът образува водопад с няколко стъпала, който през пролетта при пълноводието трябва да представя красива гледка. Местността, която изминахме до тоя брод, представяше твърде приятно разнообразие. След разкошни ливади, напоявани от буйни извори, следваха пространни сечища и плодородни ниви с царевича, скрити в зеленината на млади широколистни гори. Прилежните селяни, които още работеха тук-таме, се готвеха вече да се връщат в къщи; последните лъчи на голямото дневно светило се пречупваха о високите каменни гребени на Столовите планини и хвърляха разсеяната си светлина върху пъстрата променлива местност, забулена в морави летни цветове. Беше вече дълбока нощ, когато ние стигнахме до бивака си в Скомля.

Скомля е голямо, богато село, въпреки това то няма ни църква, ни училище. Не се среща ни едно лице, което да умее да чете, и ако съм чул право, в цялата околност само свещеникът от близкото село Ореше [Орешец]⁷⁾ е щастлив, че владее това средство, необходимо за всяко образование. Затова и тука, както и в повечето български села, данъците се отбелязват на рабоши, единият от които се пази за проверка у кмета, а другият – у платеща на данъците. Всяка резка се счита за 10 гроша. Рядко

се срещат хора, които могат да кажат възрастта си, и малко майки могат да определят точно възрастта на децата си. Най-близкото училище аз намерих едва в Извор. Обаче какво училище! Подът непостлан, стените влажни. Един едничък жалък чин образуваше всичката покъщнина, а учебните помагала бяха в още по-жалко положение. На стените висяха като украшение няколко образа на светии от най-груба резба, а в един кът имаше жалки, орфани книги с най-различно съдържание, които вероятно случайно бяха попаднали в ръцете на учителя. Със самия учител аз не можах да се запозная, защото училището, което изобщо се посещава зле, през време на жътвата остава съвсем пусто.

Колкото малко пари са изразходвали селяните за училището си, толкова повече бяха похарчили за построяване на новата си църква. Тук, както навред в България, аз съжалявах много за лошото положение, което е заело гръцко-фанариотското духовенство към всички български образователни начинания. „Защо ви са училища? Я по-добре да построим хубави църкви за по-голяма прослава на Бога!“ Така съветвал нишкият архиепископ общината си в 1860 г. и, за жалост, навред по моите пътища в България ясно личаха плодовете на това спасително учение.

От Скомля аз пристигнах в Извор през Костишовци [Костичовци].⁸⁾ От подножието на Столовите планини тук чак до Арчар се простира широка, малко надиплена висока равнина с грамадни царевични ниви, разпръснати дъбови горички и красиви местности. Двата притока на Скомля текат към Жерловица [Жеглица] в дълбоки падини, за да се излеят в Дунава съединени в скромна рекичка след много извито течение под село Толовица. От тая точка, като се върви в западна посока все по богато залесения край на терасата, достига в час и половина до р. Арчар.⁹⁾ и до едноименното градче, разположено при вливането ѝ в Дунава.

Вероятно рядко значителен град ще да е изпадал до толкоз и ще да е оставял толкова малко следи от стария си блясък, какъвто е случаят със сегашния Арчар, някогашната римска величествена и прочута Рациария. Ако американският националикономист Карей би познавал Арчар и славното му минало, той сигурно би споменал изрично за него в своя общ поглед върху тъжните отношения на турската държава като за най-красноречиво пояснение. „Областта на долния Дунав“, пише Carey (1866), някога най-оживеното място на римската индустрия, сега доставя само оскъдна прехрана на няколко сръбски свинари и влашки селяни,“ но би могъл да прибави и тия правдиви думи: „и върху развалините на прочутата мизийска дунавска столица Рациария днес живеят, освен невежи българи и власи, и неколцина турски просяци.“

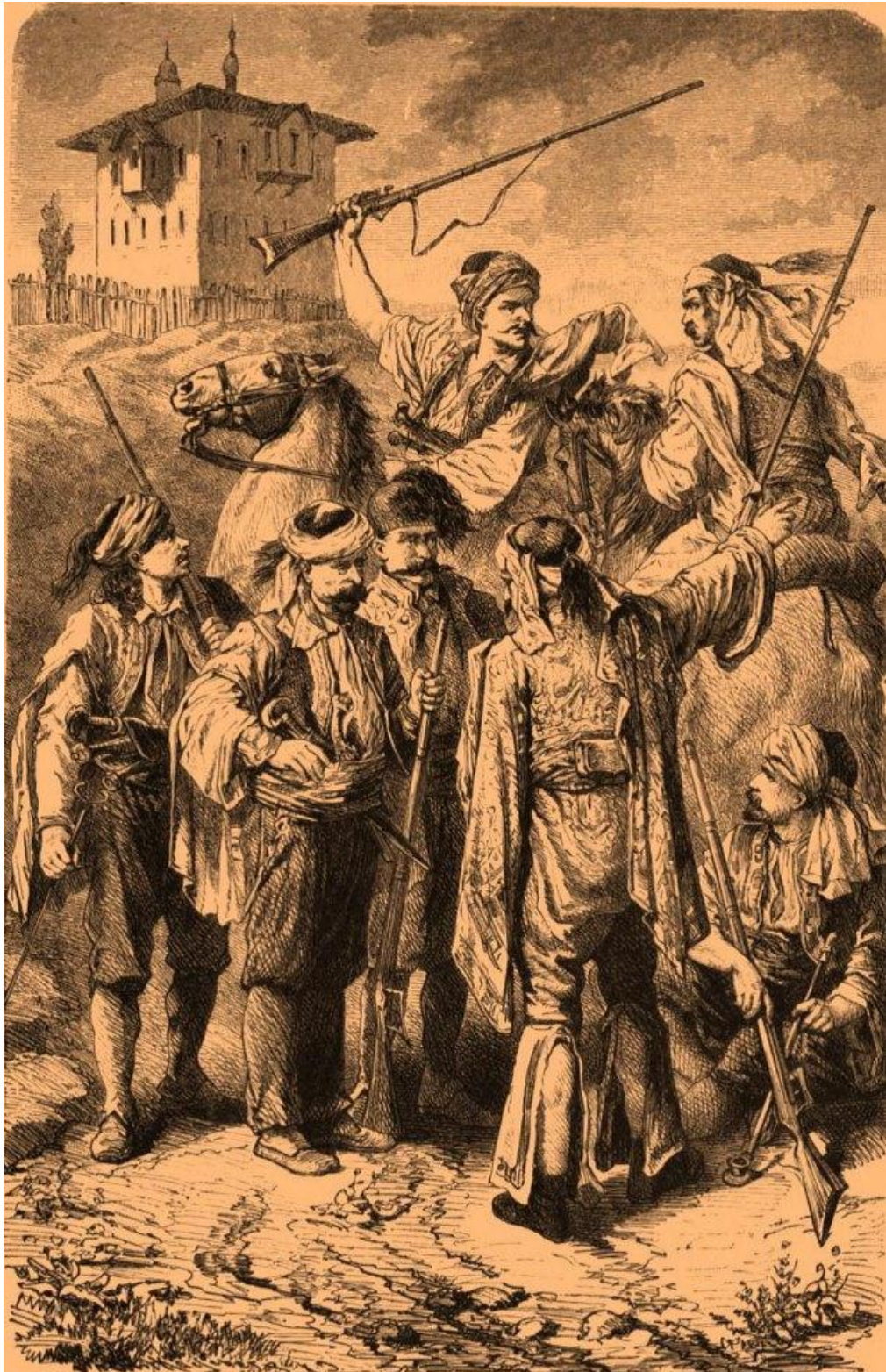
При Птоломея Рациария носи прозвището „Mysorum“. Той я означавал като местонахождение на един легион и местопребивание на една дунавска флота. Хераклея споменава Рациария като столица на Дакия Рипензис, и таблицата на Пойтингер я означава по същия начин като прибавя знака две кули. Като столица на онази част на Мизия, която император Аврелиан, след пълното изоставяне на същинската област Дакия, отделил от Горна и Долна Мизия и ограничил в пространството между Железните врата и устието на р. Вит и през Стара планина до София и Ниш под името Дакия Рипензис, Рациария трябва да е имала голямо значение и блясък. Обаче опустошаването на града от хуни и авари (в 586 г.) ще да е било толкова голямо, че дори и споменатото от Прокопий възстановяване на разрушените ѝ части, извършено от Юстиниан, не е могло да я съживи за нов разцвет (Mannert, 1801).

При владичеството на българите Рациария не се споменава повече. Близката, в римско време още незначителна, Бонония (Видин) ѝ отнела първенството; при турското владичество Видин получил голямо стратегическо значение, защото след въвеждането на топовете той със

своето благоприятно положение в обширната блатиста равнина се оказал твърде удобен за построяване на модерна крепост. Зидовете на всички римски кастели около Бонония доставили материала за постройката на старобългарския Бдин и на турския Видин. И някогашните римски укрепления на Рациария послужили като удобна кариера, та дори и развалините на паметниците и надгробните камъни и др., които съдържали ценни указания за някогашното ѝ значение се преселили във Видин, гдето до последно време останали незабелязани в зидовете на крепостта. Две каменни плочи, които аз намерих взидани във външната страна на старата видинска крепост, са първите запазени и станали известни надписи, в които се среща името Рациария. Аз ги обнародвах в 1863 г. в Летописите на Виенската императорска академия на науките. Граф Марсили не е знаел нищо за тези два камъка. Той обнародва обаче друг намерен във Видин надпис, който аз напразно търсих там. И той произлиза също тъй от Рациария; Марсили вероятно не е разбрал това, тъй като съкращението COL. RAT. OOD той допълнил на COLLONIAE BONORATUS (*ср.* Димитров, 1946/1947).

Крепостта във Видин по турско време

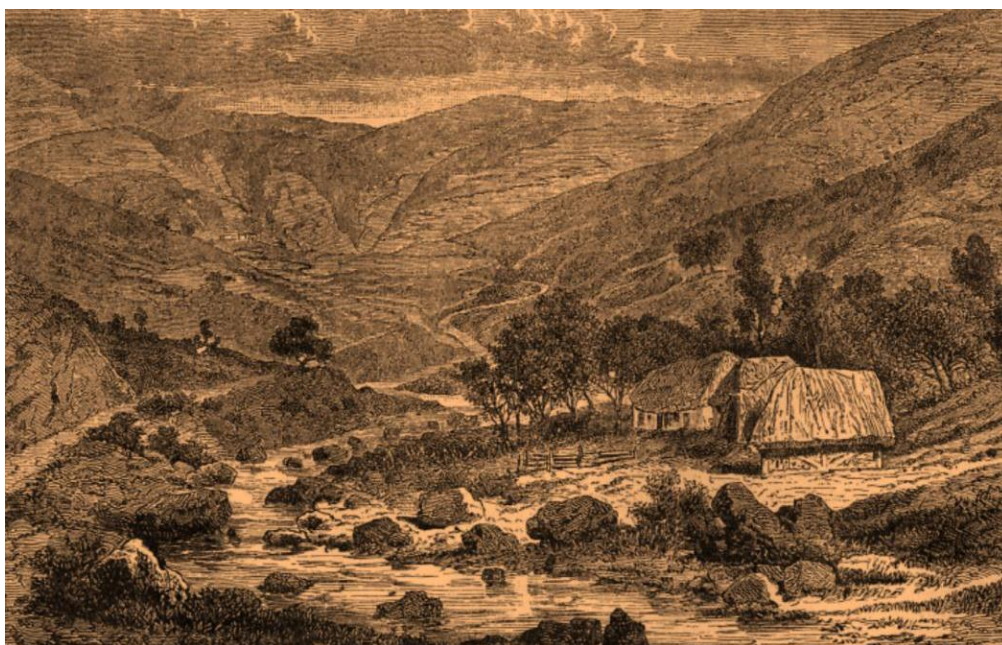

Турски караул (Kanitz, 1882)

Рациария във всеки случай се е намирала на двата бряга на Арчар. От старите ѝ укрепления аз намерих на север от града, на едно възвишение на левия бряг на Арчар до самия Дунав, остатъците на едно укрепление, което ще да е имало приблизително размерите на описаното вече ломско укрепление (Kanitz, 1882). То е покрито с буйна растителност и занемарено още повече от ломското. Само един беден караул се намирал в запустялата ограда. Турското мъжко население на градеца е било задължено в опасни времена да защитава заритите в насипи валове, които носят гръмкото име кале (крепост); но в последната война, след като паднал Плевен, Арчар през декември 1877 г. бил зает без съпротива от едно отделение на 1-ва румънска дивизия Хараламби, която действала против Видин. Като незначително място, то бе пазено от една стража заптиета, чийто чауш по заповед на ломския каймакам ме придружаваше и улесняваше през време на посещението ми в 1864 година.

По улиците и в къщите на Арчар аз намерих множество интересни каменни остатъци от старини. За жалост, няма благодетелна ръка, която да ги прибере и запази от печалната участ на римските старини в Турция. Пред една джамия всред градчето аз намерих една 1.58 м дълга и 2.84 м висока, богато украсена каменна плоча, разчупена на две и използвана за праг на главния вход. Вероятно тя ще да е част от корниз на някой храм от римско-коринтски стил и по своите орнаменти напомняше украшенията в храма на Юпитер – Крепителя в Рим, който, както е известно, се числи към най-добрите постройки от този вид и чиито украшения напомнят най-чистия период на гръцкото изкуство. Освен това видях един оброчен камък, поставен за стълба в едно кафене, също една хубаво украсена корнизна плоча, дълга 1.05 м и висока 0.20 м като подложка на дървена греда в дюкяна на турския търговец Хаджи Хасан Исмаил ага. На пътя за към населената повече от румъни градска част на

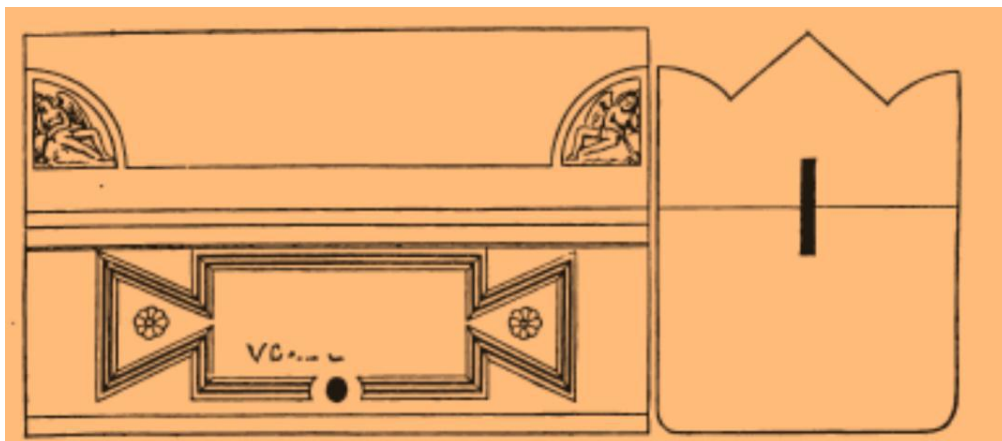
десния бряг на Арчар аз срещнах из улиците много остатъци от стълбове и капители, отчасти силно повредени, взидани в нови постройки или пръснати свободно. В българо-влашката част намерих в къщата на българина Стефан Павлов един оброчен камък, дълъг 1.19 м, широк 0.74 м, наполовина пъхнат в стената на една мрачна колиба, което много затрудняваше копирането на надписа. Момзен го прочете и допълни.¹⁰⁾ Друг един камък с рядка форма, украсен със щит и кръстосани стрели в релеф, намерих в двора на влаха Стоян Дино.

Проходът Св. Никола (Каниц)

Най-добре запазеният паметник от римското време на Арчар притежава чаушът хаджи Хасан Хюсеин в турската градска част. Той е саркофаг, изработен много хубаво от тъмно-морав кристаловиден камък (амфибол-андезит), какъвто бях видял по височините на прохода Св. Никола. Този саркофаг бил намерен преди около 20 години в градината на чауша в един дълбок, иззидан свод и бил изваден почти неповреден.

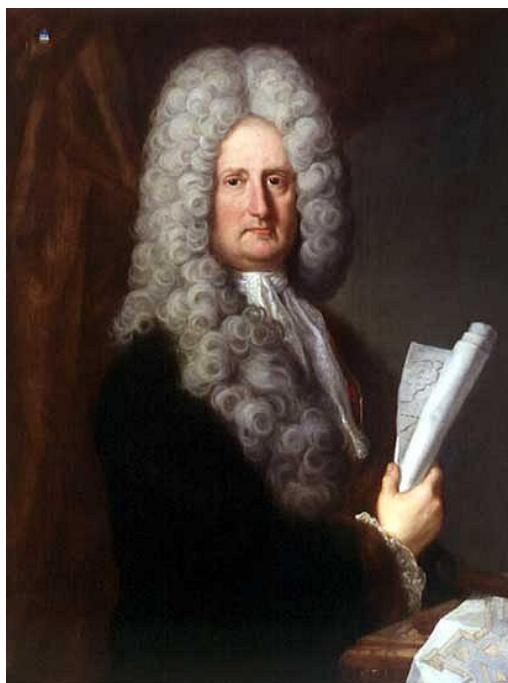
Той е 2.29 м дълъг, 1.11 м широк. Профилите на корниза от рамката на големия среден щит са изработени безупречно, фигурите (плачущи гении) – схематично, но надписът за жалост е повреден до неузнаваемост. На гърба на 0.61 м високия захлупак се намира често срещаният се при римските саркофази малък квадратен отвор.

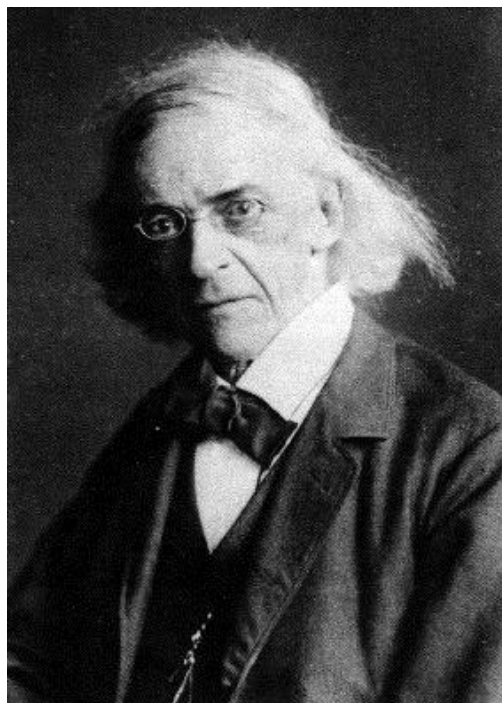
Саркофагът от Арчар (Kanitz, 1882)

Необяснимо е, защо граф Марсили, единственият познавач на старините, който в началото на миналия век [XIX век] пропътува Дунава, изминал разстоянието Видин – Никопол без да му обърне внимание. В Рациария по това време той без особена мъка би намерил много остатъци от паметници, които след това са били пръснати или заровени отново в крепости или в зидовете на нови постройки. В Момзеновата сбирка от римски надписи, издадени от Берлинската академия на науките, има за жалост твърде значителни празнини относно най-важните дунавски селища, които празнини можеха да се попълнят до известна степен с откритите от мене, а по-късно и от Дежарден и Лежан¹¹⁾ надписи в тия области. Аз обаче съм твърде уверен, че ако се предприемат разкопки с по-големи средства, то въпреки всички разхищения, ще се намери още

много интересен материал за историята на римското владичество в областта на българския Дунав.

Граф Марсили [Luigi Marsigli] (1658-1730)¹²⁾

Проф. Т. Момзен [Theodor Mommsen] (1817-1903)¹²⁾

Както в римско време, та дори и до скоро, Арчар е бил местопребивание на една малка дунавска флотилия; защото благоприятното му положение представя отлична наблюдателна точка за едно пространство от около 6 географски мили както надолу по Дунава до Лом, тъй и нагоре далече над Видин. От насипа на някогашната римска крепост се виждат с просто око примамливите минарета на Видин. Аз обаче не тръгнах по шосето край Дунава, което води към пашовския град, а намислих, след като изляза от Арчар, да намеря трасето на римския път, който е свързвал някога Рациария с Наисус и по който в VI век трябва да са минали част от славяните при идването им от някогашна Дакия в старопланинските земи. Голяма част от тоя път – от Ниш през Княжевац и Кадъ-боазкия проход до сръбско-българската граница – аз бях определил вече по-рано (Kanitz, 1868); имах основание да предполагам, че ще намеря продължението му покрай коритото на Арчар в посока към Рабиш²⁰⁾ [Рабиша].

От влашко-българската част на Арчар едно доста добро шосе води по десния бряг на реката до брода при караула Попадия. Тая част от речната долина обаче не представляваше голям интерес в археологично отношение, затова аз проследих друг един съседен път, който се отделя от същата част на града и който ме изведе бързо на доста стръмния към Дунава бряг на терасата. В началото аз яздех между гори с извънредно буйни дървета, но пред Владишница се откри тутакси една великолепна свободна гледка към планината Св. Никола до най-северозападната ѝ издатина, до сръбско-българската Връшка чука. На места добре разработената тераса изглеждаше за окото почти равна, само малко нагъната, оживена от много села, в противоположност на нашите карти, които не означават тук почти никакво село, защото посоченото от Шеда село Алмадан не съществува.

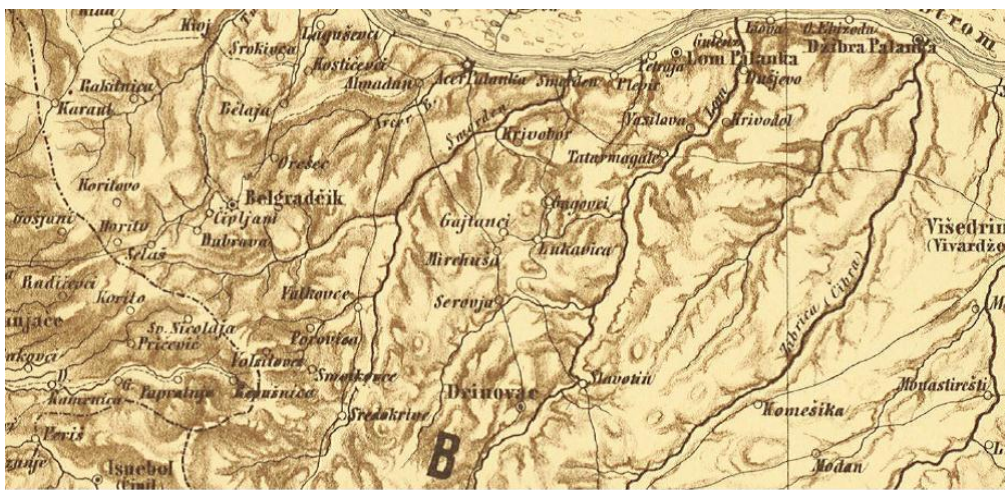

Шеда [Joseph Ritter von Scheda] (1815-1888)¹²⁾

При големите във всеки случай разработвани още от римляните каменоломни при Лагошовци аз отново слязох долу към коритото на Арчар, който от тук прорязва почти в строго източна посока прострениите до Дунава залесени височини. През есента на 1868 г. аз, идейки от Извор, преминах плитката река малко по-западно от тая точка, при караула Попадия, и продължих по побре поддържаното шосе Видин – Ниш до черкезкото село Османие [сега Димово, преди Княз Александрово]. Там минах на левия бряг на реката, за да търся по-нататък стария римски път;

защото за мене, като имах пред вид положението на Рациария и предишните си изследвания, беше почти несъмнено, че този важен път трябва някога да е продължавал от сръбския проход Кадъ-боаз през арчарската долина. Затова не се зачудих много, като намерих между обитателите на долината някакви предания за „калдръм-път“, който според тях в началото на века ще да е съществувал още. Обаче как да се намери изчезналата му следа?

Белоградчик във фрагмент от карта на Шеда от 1869 г. (von Scheda, 1880)

Колкото през сухото годишно време Арчар не тече, а се процежда тихо през огромния камък на своето непостоянно корито, толкоз голям и опасен поток става той по време на наводнение. Менявайки капризно с безброй извивки и нанаси широкото си течение, той разширява тогава коритото си и пакости на хубавата си околност. С някогашните римски укрепителни постройки буйната река във всеки случай ще да е отнесла и стария изкуствен военен път. Аз вече се съмнявах в успеха на задачата си, когато при Острокавци [Острокапци] се натъкнах на първите остатъци на римски постройки, на зидовете на едно малко укрепление.

Река Арчар при Рабиша¹²⁾

Те бяха предвестници на по-важни находки. Между селата Острокавци¹³⁾ и Кладруп¹⁴⁾ [Кладоруб], които са само $\frac{3}{4}$ часа едно от друго, реката бе ужасно разкъсала дъното на долината. На всяка крачка тук брегът бе прекъснат, новопрокараният път изчезваше и ние се виждахме принудени да се движим дълго време по едрия камънак на коритото. Непосредствено пред Кладруп, при съединяването на двата ръкава на Арчар, ме очакваше голяма изненада. Множество успоредни, насиповидни издигнатини със своеобразна растителност издаваха под себе си съществуването на зидария, и само едно повърхностно изследване бе достатъчно да се уверя, че се намирам върху развалините на римско селище със значителни размери, чийто център е имал здраво квадратно укрепление със страни около 140 крачки. Познавах се ясно улиците, които са се събирали в десния ъгъл, и местата на отделни

здания. Нужно е обаче да се направят повече разкопки, за да се определи основният план на това старинно селище.

Краят на Conbustica¹⁵⁾ при Кладоруб (реконструкция)¹⁶⁾ – римското селище, установено от Каниц

В самото село Кладоруб аз намерих два откъслека от надписи, от които единият – *Dis deabusque omnibus* – в двора на селянина Тодор Петров, а друг един - на малката заградена ливада, която, макар и непокрита, се използва за църковни събрания и с неотдяланите си каменни седалища, наредени в кръг покрай оградата, напомняше за старите жертвени места от предисторическо време. Разчупен на две части и със закрито писмо, този римски надгробен надпис бе забоден в земята до един голям каменен кръст. Аз наредох да го изровят предпазливо и копирах надписа. Според Момзен, той е от 213 година след Христа.¹⁷⁾ И двата камъка произлизат от споменатия близък римски град, а селяните разправяха и за многобройни монети, които били намирани там.

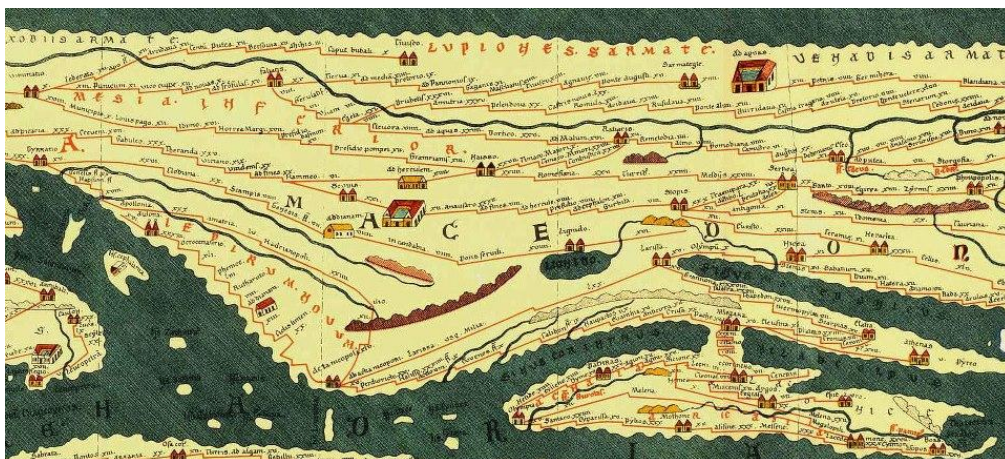
Денят се привършваше, но все пак можа да ни донесе нови изненади. Около ½ час западно от Кладоруб, недалече от пътя за Рабиш,

на една малка височина аз съгледах светли бели точки. Най-напред ги взех за овци на паша; забелязах обаче че те стоят неподвижни, и реших да взема пътя към тая височина. Тук намерих около 30 римски надгробни камъка, повечето от които бяха задълбали със широката си страна в меката пръст. Само един бе обърнат с лицевата си страна нагоре, обаче писмото му бе станало нечетливо и само хубаво украсената с листа рамка бе запазена. Много надгробни камъни от тези римски гробища вероятно ще да са били употребени за постройката на черквата в близкото село Рабиш. Това ни показва и разцепената половина от един такъв камък, който намерих в тамошните гробища.¹⁸⁾

В какви отношения са се намирали малкото укрепление при Острокавци и големите гробища при Рабиш към намерените от мене между тях развалини от голямото римско селище при Кладруп, ще може да се разбере от бъдещи разкопки, предприети в широк размер. Моите поменати вече и накъсо очертани находки в Острокавци, Кладруп и Рабиш, също големите каменоломни в Лагошовци и остатъците от римско селище при Арчар в Бела,¹⁹⁾ за което аз за жалост чух твърде късно, та не можах да го разгледам лично, са красноречиви доказателства за моето мнение, изказано още в 1868 г., но и след това поддържано, а именно, че големият римски военен път от Наисус към Рациария от сръбския проход Кадъ боаз е могъл да минава през долината на Арчар.

Обаче и за името на намерения от мене при Кладруп римски град един от най-важните римски източници за карти дава опорни точки. Пойтингеровата таблица показва по пътя от Наисус до Рациария три станции. Първите две – *Timasum Majus* и *Timasum Minus* – мисля, че достатъчно разкрих (Kanitz, 1868). А третата – Конбустика според таблицата на Пойтингер трябва да е била отдалечена 28 мили от *Timasum Minus* и също толкоз от Рациария. Между *Timasum Minus* и

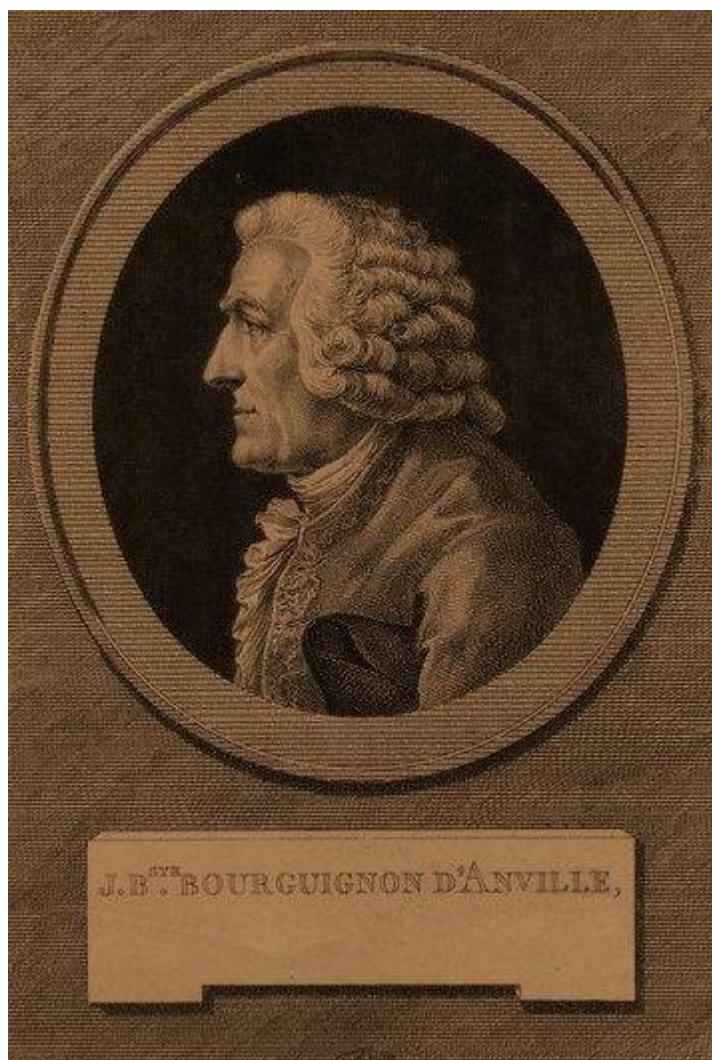
Рациария аз намерих при Кладруп остатъците само от едно едничко по-голямо и несъмнено римско селище. Разстоянието му обаче до *Timasum Minus* и Рациария, между които, според таблицата, трябва да се е намирала тази станция точно по средата на пътя, както ни показва един поглед върху картата (сравни Кладруп – Арчар), не се съгласува с това от таблицата. Констатираната тук разлика в милите би могло да се отстрани лесно като приемем, че в таблицата на Пойтингер се е вмъкнала някаква грешка при писането, както това е ставало често в подобни случаи. Това би било толкоз повече уместно, тъй като вече *D'Anville* (1775) и *Mannert* (1801), следвайки указанията на таблицата и макар да не са имали никакви археологични или топографски опорни точки за това, са търсили Конбустика току до река Арчар.

Фрагмент от Пойтингеровата таблица с Рациария (1256 г.)¹²⁾

Аз бих желал обаче да предоставя окончателното решение на този въпрос на бъдещи изследвания, които, след като някога се изучи по-подробно околността на Арчар, ще разполагат във всеки случай с по-богати предварителни факти, отколкото ги намерих аз в непознатата в археологическо отношение страна на българската дунавска тераса, гдето бях принуден тепърва да изработвам дори и топографската карта. Аз се

задоволявам прочее тук с това, дето чрез пътуването си край Арчар установих сигурно, че поне част от римските легиони е вземала пътя от Наисус за Дунава по долината на Арчар към Рациария, че в тази долина са се намирали няколко досега неизвестни римски селища, и че тя е имала голямо стратегическо значение за отбраната на мизийската дунавска граница, както доказват това намерените от мене крепости.

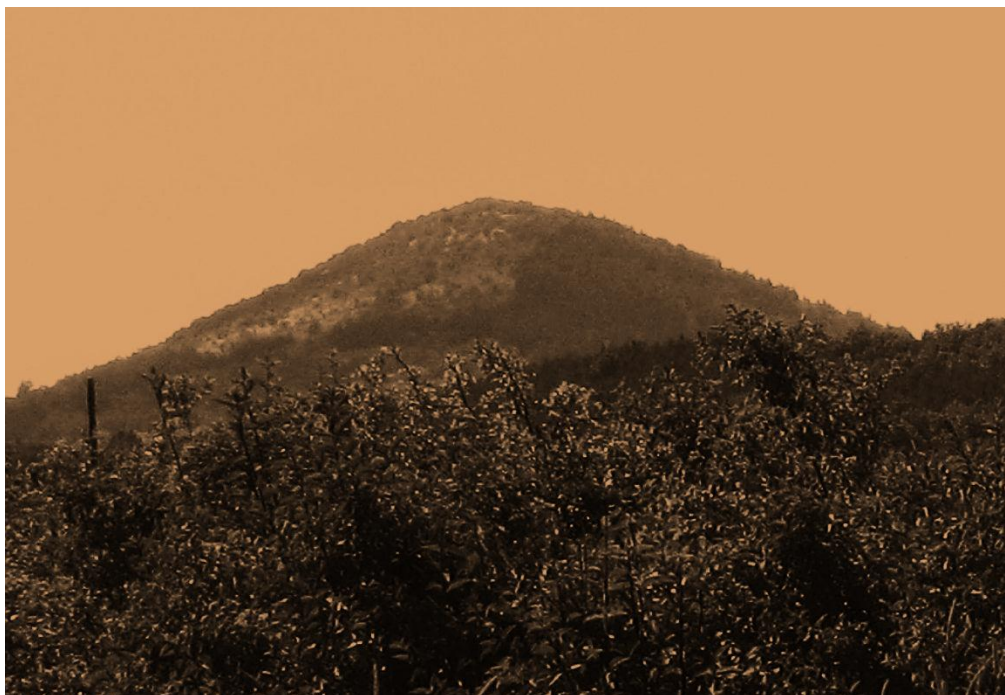
J-B. Bourguignon D'Anville (1701-1780)²⁰⁾

Стръмният бряг на терасата, на който се намира заможното село Рабиш²¹⁾ [Рабиша], е многократно прорязан от многобройни дъждовни сипеи. Изкачим ли се обаче по него, виждаме хубава, плодородна висока равнина, върху която на ¼ час от селото се издига една осамотена височина, неоченима за топографа като изходна точка за снимки. Аз минах край селската църквица Св. Илия и малките гробища, копирах там споменатия римски надпис, след това преминах едно поточе и се намерих в подножието на тая съставена от плътен коралов варовик Магура, която народът нарича „Пилаф баир“, защото, гледана от северозапад, тя изглежда подобна на островърха купчина пилаф. Първата половина от височината можахме да изкачим лесно без да слизаме от конете, като минахме между големи стада кози, които весело пасяха по разкошната морава. За жалост, те безмилостно унищожават поникналите тук-там стволчета от широколистни дървета. Добрият път обаче свърши твърде скоро и ние се видяхме принудени да слезем от конете. Все по-често се явяваха стръмно издигнати и силно разядени варовити скали, и колкото по-високо, толкова по-остри, по-ръбести и по-опасни ставаха те за обувките ни. Обаче стигнали до покритото с храсталак тясно плато на Магура, ние бидохме богати възнаградени за всичките си мъки от една преприятна гледка към околността.

От тоя наблюдателен пункт, висок около 100 м, се обхващат с един поглед величествените планински вериги, които започват с конично заострените върхове в областта на Джибрица и Лом до разклоненията на голямата старопланинска верига. От тук могат да се различават точно възвишенията на планината Св. Никола, Иванова ливада, Писана чука, Расовати камен с предпланините му Стребска, Ведерник и Церовица, от чиито дълбоки врязани клисури изтичат изворите на южния ръкав на Арчар; по-нататък – Голема глава, заострената Китка и заобления Бабин нос, в които се събират изворите на северния ръкав на Арчар, както и

точката на съединението им при Кладруп. По-нататък се виждат на север от Бабун нос Сува Кладеница, Църноглав и Остричевац планина, в чиито предпланини извира южните потоци на Витбол, Влаховичка и Раковичка реки. Че Витбол имал и друг по-северен ръкав, аз узнах едва по-късно, току при устието му. Остро очертани профили на Столовите планини и чудните форми на белоградчишките пясъчни скали изпълнят южната средна част на великолепната картина. Току до подножието на Магура, която се издига на кристалоподобна основа, - Турция е неизчерпаема с изненади за пътника, - утринното слънце хвърляше бляскавите си лъчи върху една широка водна повърхност, която, като излязох на върха към север, се показва неочаквано като малко езеро. Според думите на водачите ми от Рабиш, водата на някои места трябва да е дълбока 2-3 човешки боя и е населена с вкусни, доста едри шарани, които се считат като желано ястие през време на пости.

Рабишката могила

Рабишкото езеро

Аз охотно вярвах на своя водач Стоян Илиев, един от онези 10000 българи, които в 1861 г. се изселили в Русия, а в 1962 г. вече се завърнали, че колкото кримската земя и да е плодородна и романтично красива, все пак той не могъл да забрави особените прелести на своята българска родина. Както е известно, повечето изселници с разкаяние се върнали отново в своята родина, макар и да ги очаквали тук горчиви изпитания. В лицето на младия Стоян Илиев аз отново съзрях голямата възприемчивост на българския народ към образование. През време на своето едвам едногодишно престояване в богатия български град Болград, принадлежал по-рано на Румъния, а сега отново на Бесарабия, нему се представил случай да изучи френски език и макар той от много години да не бе се упражнявал в него, говореше го още доста гладко и със свойствения на всички южни славяни мек изговор. Ако владеещият

мюсюлмански елемент би бил поне малко по-образован и по-способен да даде какъв-годе подтик за цивилизация на раята в европейски смисъл, тогава наистина незачитаната от много страни България би спечелила твърде отдавна симпатиите на Европа чрез бързите си културни придобивки.

На източния край на езерото, - нека отбележа между друго, че то е единственото, което аз намерих във вътрешността между Сава и Добруджа на север от Стара планина, - моите изостанали назад придружители ме очакваха под сянката на една хубава група орехови дървета. По буйна трева, която покриваше навред повърхността, потеглихме в североизточна посока към Макреш. Близко пред селото ние се натъкнахме на мястото, гдето се съединяват идещите от Влаховци [Подгоре] и Раковица потоци, които образуват южния приток на Витбол [Видбол]. Макреш има 120 къщи. Той спада към най-заможните села от околността и притежава една красива църква и училище, които аз прегледах, придружен от селския кмет. За жалост, аз го намерих нецелосъобразно и също тъй запустяло, както това в Извор, и чух и тук, както навред, да се оплакват от липса на способни учители. Учредяването на учителски семинари в по-първите градове на България, например в Русе, Търново, Видин, София и други места, трябва да се препоръча най-искрено на правителството и на образованите български патриоти. В 1864 г. Макреш е бил арена на кървави борби между нахлули сръбски хайдуты и турски заптиета, при които борби първите след кървави боеве били прогонени назад през границата. Гъста гора се простира зад селото от височините в дясно от Витбол до самото корито на реката, а левият бряг изглежда по-равен и повече обработен. При Вълчак [Вълчек] реката извира силно към югоизток и пътят върви една миля по камънака на речното корито, което често пресича силно нахсаното дъно на долината. Току пред селото многобройни стада,

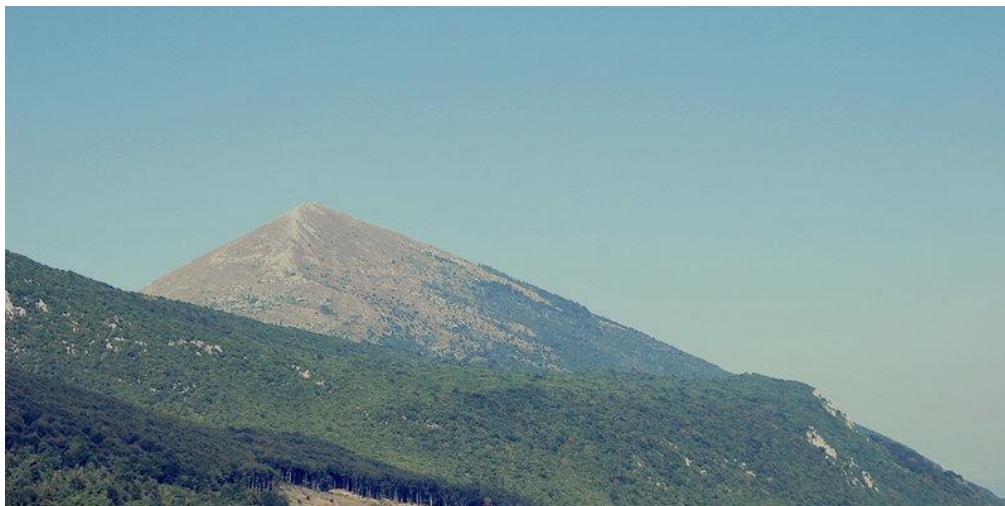
между които и хубав рогат добитък, даваха да се разбере благосъстоянието на жителите, за което не би могло да се заключава по мизерната уредба на къщите им. Тук имаше в изобилие и грозде, и всички жители, които го прибираха, се намираха в най-весело настроение.

Българско село

Една сенчеста дъбова горичка ме изведе от Вълчак в северозападна посока пак навън на широката равнина, чийто разкошен чернозем би трябвало да дава богата жътва. За жалост, само буйният бурен ни говори тук за неизползваната земна сила, която, ако се стопанисваше умело, би могла да възнагради много прилежни ръце. Опит за обработване на тая почва се направи наистина от едно татарско село, което се е заселило в 1862 г. между Вълчак и Грамада. То се казва Кушевци. Току пред него аз преминах един трети приток на Витбол, който иде откъм Урбабинци, и намерих в Грамада желаното място за пренощуване. Из пътя за там ние се радвахме на многократно описваната вече панорама на сръбско-българските планини, които, изглеждаха още

по-големи поради рязко очертаните профили на разположената към запад пирамида Ртани, моят обичаен спътник през Сърбия, който се явяваше напред и винаги ми служеше за ориентиране. Тука се виждаха също и други високи върхове от тая страна, между тях и Столът с особените си очертания.

Ртани

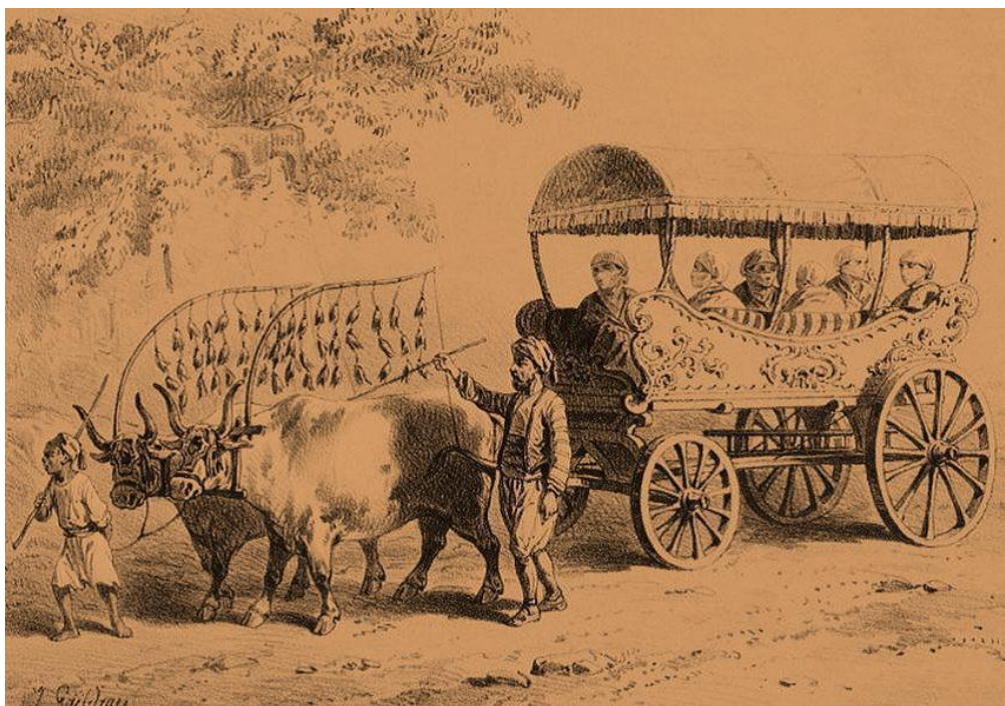
В Грамада слязох в кметската къща. При светлината на един таен фенер, който предизвика силно учудване у простите селяни, аз наредих събраните през деня материали относно течението на Витбол, при което дошлите да ме поздравят селски старейшини застанаха около мене и ме улесниха с доста сведения. След къса нощна почивка още рано сутринта аз бидох събуден от трудолюбивата шетня на жените вкъщи. Мъчно е да се каже наистина, дали мъжете или жените от българското население стоят по-високо по прилежание, сръчност и работливост; в домашните работи, обаче, двата пола обикновено участват с еднаква достойна за учудване ревност.

Между царевичните ниви на Грамада един път води в източна посока (а после в югоизточна) за към Водна. Малко пред незначителното

чисто българско село, което наброява само 53 къщи, ние трябваше да се спуснем към течението на оня същия поток, който бяхме преминали преди един ден при татарското село Кушевци. Поточето, според думите на местните жители, трябваше да се влива във Витбол, а при все това то взимаше посока, която бе съвсем противоположна на другите му притоци, които за вече познавах. То течеше на север, а не на юг. За щастие, аз срещнах тука един турски бей, който познаваше точно местността и чиито обяснения след дълги разпитвания ми откриха съществуването на един по-северен приток на Витбол, който трябвало да се съединява близо до Дунава с преминатия вече от мене поток. Реших да проследя тая водна жила до източника ѝ, за да мога да я отбележа на картата.

Докато до сега царевичните ниви повечето пъти позволяваха да се гледа високата равнина, зад Водна ние скоро се вдълбочихме в обърканите пътища на една млада дъбова гора. Само тук-там срещаме тесни сечища със живописни колиби от шума, в които пастири се изтягаха, или се занимаваха с резбарство или свиреха. Аз навлязох в една истинска горска идилия, гдето кози, овци и пр. поотделно или на стада, търсят миризливи треви, та тъй се получава прелестна животинска картина. След $\frac{3}{4}$ часа нашата романтична езда се свърши. Ние се наклонихме по твърде слабо наведената издадена част от терасата и стигнахме най-последно до търсеното речно течение, а скоро след това – и до българското село Кушовица. Течението на потока, който иде от към Раковица, тука е толкова силно, че неговите големи води през последната пролет принудили жителите да се преселят от брега на по-високите места. Аз проследих течението на потока по-нататък към североизток. По пътя към Синаковци прибрежната местност губи вече своята дивна романтичност; обработени места, лозя и ливади се простират от леко наклонената тераса надолу дори до самата разширена

долина и на някои места ѝ придават твърде миловиден изглед. Особено хубав е един чифлик близо пред Синаковци на богат видински турчин. Беше тъкмо гроздобер и няколко специално пригодени за ханъми араби (коли) под сянката на грамадни орехови дървета ни подсетиха, че тук е самият стопанин с харема си. Колкото и да ни бе желателна една къса почивка на това място поради горещия ден, ние обаче, зачитайки местния обичай, останахме на почетно разстояние от малката къща, на чийто балкон се виждаше щастливият стопанин на чифлика, заобиколен, по всичко личеше, от няколко незабулени жени. Деца удряха весело даарето; песни, свирня на китара и звънлив смях се разнасяха още дълго време подир нас.

Кола за ханъмите²¹⁾

По много съобръжения една от най-важните задачи на етнографския изследовател е напълно да отстрани дълго подхранваната в

Европа заблуда, че уж турците били главната съставна част от населението в балканските страни. Затова и споменах изрично, че тоя чифлик при Синаковци е останал едничката, и то обитавана само през лятото, турска къща, която срещнах във от градовете през своите многобройни пътувания между Лом и Тимок. Като оставим настрана татарите и черкезите, които напуснали жилищата си през 1877 г., аз намерих всичката земя между тия две реки населена и обработвана само от християни, и то в северозападния кът край Дунава – от румъни, а на другите места – от прилежни българи, докато турчинът се явява само тук-там като стопанин на чифлик. Но и като такъв той винаги е предпочитал да живее само в града.

Още по-рано аз вече имах случай да оценя индустриалните дарби на българина; изработените от прости планински хора тъкачни станове, на които жени и моми работят своите отлично нашарени платове, хубавите им керамични и резбарски изделия говорят навред за тия дарби. В областта на Витбол трябваше само да видя и изкусните приспособления, чрез които тия прости хора са си спечелили името на отлични земеделци на Турция. Между Синаковци и Назър махала аз се натъкнах на твърде остроумни уреди за поливане, чието устройство ме кара да призная, че тия дунавски българи имат добри технически дарби. На много места намерих реката отбита и заприщена в изкуствени улеи, дървени колела често с грамадни диаметри се потопяваха в тях и, поставени в движение от особен уред, който се въртеше от впрегнати волове, издигаха водата на високата тераса. Като се имат пред вид съвсем първобитните оръдия, с които разполагат тия селяни, колелата за издигане на водата и уредите за въртенето им изглеждат в техническо отношение изработени отлично. Те са и боядисани с черна блажна боя, за да се запазят от гниене. Аз се ограничавам тук с тия бележки, за да

охарактеризарам българите, но се надявам по-късно да събера и други сведения, за да ги опознаем по-добре.

Водно колело в действие (Kanitz, 1882)

При Назър махала долината на река Раковица се разширява до значителни размери към Дунава. На $\frac{1}{4}$ час източно от това място аз се натъкнах на рекичката Витбол, след това за малко върви успоредно до Дунава, приема Раковица и тутакси подир това се влива в доста широкия тук Дунав. Малко места от източна България са показани на нашите карти толкова объркано в топографско отношение, както е случаят с току-що описаната област, която е толкоз близко до Дунава. За да се повярва това, достатъчно е да се сравни предишната карта на Шеда с моите снимки. Там, освен самостоятелната рекичка „Витбок“ (Видбол) е показана и друга доста голяма река „Турнен“, чиито извори се намират при същото село Салаш, гдето в същност е началото на южния ръкав на

Арчар. Освен въображаемата река „Турнен“, тука е показана още рекичка „Гирце“ и край тях се виждат тук-таме села, чиито имена са също тъй измислени. Селата Чипляне, Хорито, Караул, Кида, Къой, Магале, Скеленкьой, Цифа, Бановци и Сауле не познава никой от видинската тераса. Зачеркнат ли се обаче тия десет предполагаеми имена от картата на Шеда, около Видин ще стане една грамадна пустиня!

На обкръжения под остър ъгъл от реките Раковица и Витбол връх на терасата аз намерих остатъци от малък, без съмнение римски кастил, който, както всички подобни укрепления покрай Дунава, е спадал към голямата северна отбранителна линия на Мизия. Тая точка е била твърде удобна за наблюдаване на отгатышния дакийски, а сега румънски бряг. По-късно върху разрушените римски зидове ще да се е издигнала вероятно византийска постройка, а още по-после, може би и българска. Към това сочи и едно сказание, което приписва постройката на една сестра на основателките на замъците Курвинград и Видин. Беше пладне, когато аз дойдох на това лишено от дървета място. Слънцето журеше силно, поради което приех охотно поканата на любезния чауш на лагеруващите там 20 анадолски войника, да се предам малко на приятен кеф под сянката на палатката му след твърде усиления вървеж. Седнах тутакси на импровизирания от войниците от римски камъни и чимове къшк, покрепих се с дини, кафе и задължителния чибук и гледах навън към ярко осветените бели видински стени. Дълбока тишина цареше на прострелите се надълго укрепления. Върховете на минаретата се открояваха рязко върху тъмносивия хоризонт и почти можеха да се изброят мачтите на корабите в пристанището. „Вижте, господине“, каза чаушът, „стига да дам сега един изстрел или да подпаля довечера сигналния огън, и онзи сега толкоз спокоен на глед град със своя паша и своите войници ще се раздвижи изведнъж. Но ето, аз съм тук от три месеца с хората си и по цялата дълга отбранителна линия не се е случило

нищо подозрително. Бих предпочел, бунтовниците да дойдеха тук или да се свърши както и да е това нещо, защото на това жалко място ние ще измрем от безделие и скука“.

Извънредно интелигентният чауш имаше пълно право. След голямото старопланинско въстание в 1867 г. до 1871 г., организирано в Букурещ, въпреки всички вестникарски известия, които твърдяха противното, спокойствието не е било нарушавано нито край Дунава, нито по Стара планина. Султанът бе обещал на българите, че ще изпълни желанията им относно учредяването на независима и свободна от лошото влияние на Фенер екзархия, и тъй революционният дух, който пламваше по някои места, с това се успокоявал. Зависело е от самата Порта да го подтисне напълно; не обаче чрез скъпи кордони и други подонни средства, а чрез честно изпълнение на многократно даваните на миролюбивите й български поданици обещания. За жалост, това не стана!

От малкия римски кастел ние стигнахме за $\frac{1}{4}$ час до Витбол [Видбол]. Пощенският път от Видин за Белоградчик минава всред това значително и твърде оживено село. Селските кервани, които заминават към Видин за пазар, обикновено спират пред неговите многобройни ханища, за да сръбнат за последен път. За благосъстоянието на селото говори неговата нова църква, построена в 1863 г. Главният й вход, по цинцарски маниер, е богато украсен, а лицето показва преплетения с орнаменти сръбски герб. Тая необикновена украса се дължи във всеки случай на някаква прищявка на строителя и е оставена без възражение; защото нито българите, нито турците са придавали особено значение на подобни неща, които у нас играят толкоз голяма роля. Пъстрата бърканица от черкезки, татарски и български коли отсам и оттатък широкия неограден витболски мост се оттегли малко и ние можахме да го изминем безопасно. Тръгнахме нагоре по десния бряг на реката, която

тук с тясното си течение пресича на места твърде добре обработена долина. Навсякъде в ляво и в дясно се виждаха споменатите по-горе уреди за изкачване водата на нивото на почвата, многобройни стада се движеха по сочните морави, прикътаните тук-таме всред разкошни групи от орехови дървета мелници изглеждаха отрупани с работа, и коли, скъркащи под богатия гроздов товар, представляваха приятна, милваща окото гледка.

При Войница долината се стесни. Местността взе по-суров изглед и стръмните речни брегове изглеждаха на много места разкъсани. Варовити скали, които стърчаха навън, се приближаваха често една към друга и на едно място ние преминахме под един вид порта от скали с романтична красота; но щом отминахме западните ѝ зъбери, картината отново прие един по-приятен характер. Селото Медишовци, чието местоположение може наистина да се нарече прелестно, ни гледаше гостолюбиво от една височина. Моята програма обаче ми налагаше за този ден още едно усилие. След къса почивка в малкия селски хан, - нека забележа, един от най-чистите, които съм видял при своите пътувания в различни места, - ние потеглихме напред в западна посока. Слънцето бе вече залязло отдавна, когато съгледахме на хоризонта рязко очертания силует на високо разположената Садръча, мястото дето имахме намерение да пренощуваме.

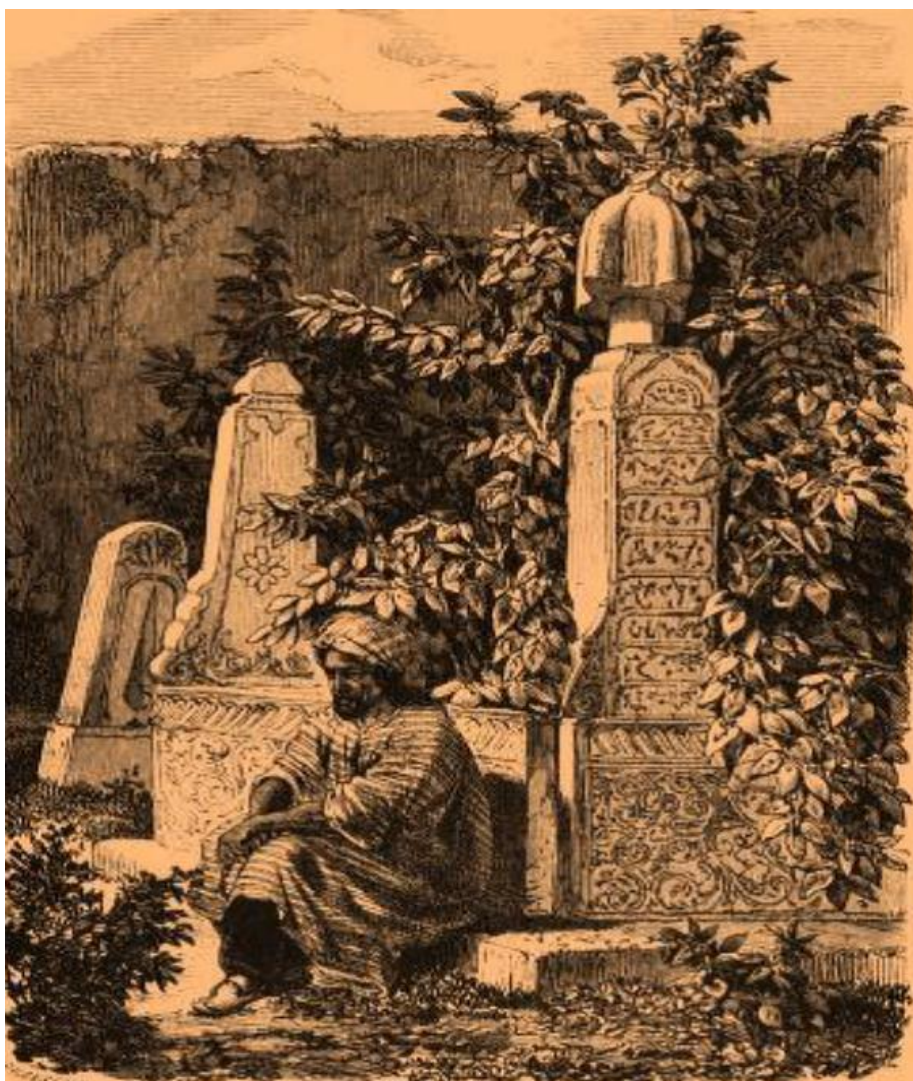
След малко преговори с чорбаджията и дошлите селски старейшини ние се опитахме да се настаним във възможност най-добре за през нощта. Моят преводчик и заптието Исмаил разгледаха различни къщи, но по донесениата им нито една не бе по-добра от жалкия хан, пред който бяхме спрели. Аз реших прочее да остана тук, разпоредих да свалят седлата от уморените коне и поради не твърде чистата вътрешност на хана, както обикновено, предпочетох издигнатия малко над земята дървен чардак. Отклони ли се човек в Турция от големия

военен път, свиква да се задоволява с малко: стиска сено, над него една мушама и за покривка – една дреха, представят великолепно легло, а чай с ром и захар, няколко яйца или парче от кокошка са отлична и лека за стомаха вечеря, на която често липсва само вкусния хляб, за да забравя месните ястия на родината.

Моят коняр Никола бе подслонил животните в един добре ограден с плет заслон. Защото близките черкезки селища от Кула и Хамидие ни караха да бъдем предпазливи. „По-преди, - казваха селяните, - ние можехме да оставим конете си на пашата през нощта, но сега никакво животно не е сигурно поради тия разбойници“. Добрите хора запалиха голям огън пред чардака ми и останаха пред него на стража до разсъмване. Между тях се намираше един, който трябваше да имаше повече от 120 години, но бе още напълно бодър. На въпроса ми: „Наистина ли си толкоз стар, както твърдят синовете ти?“ – той ми даде забележителен отговор: „Господине, аз бях вече оженен, когато Пазвант-Оглу паша от Видин (прочутият яничарски бунтовник против султана Селим III) беше наш господар“, - и това беше наистина най-доброто потвърждение. Старецът ми разказа още много за някогашното старотурско управление, как по-рано голямото село с целия си имот се предоставяло на разположение на всеки преминаващ турчин и колко благоприятно след това се изменила участта на раята. По-младите мъже признаваха това, но от своя страна казваха: „Да даде Бог, чрез султанската милост скоро да се променят и доста други неща, които още ни зле притискат“.

Под ясното звездно небе, при пастирската музика, която долиташе от отсрещните витболски височини и в която се примесваха по-малко мелодичният рев на биволите от пашите и лаят на будните кучета, аз, благодарение на умората си, скоро заспах. Но ето, че ме събуди силен гърмеж. Още в полусън скочих, неволно посегнах към

револвера си, огнен лъч блесна пред очите ми, последва го оглушителен
трясък. Това, обаче, не бе черкезко нападение. Страшна буря се бе
разразила право над главите ни и изпращаше на потоци своето влажно
съдържание. От няколко седмици насам това бе първият разхладителен
дъжд. Аз се загънах по-добре в мантията си, прибрах се временно на
подслон под стряхата на зданието, а след като природата и хората се
поуспокоиха, потърсих отново леглото си, подновено със сухо сено.

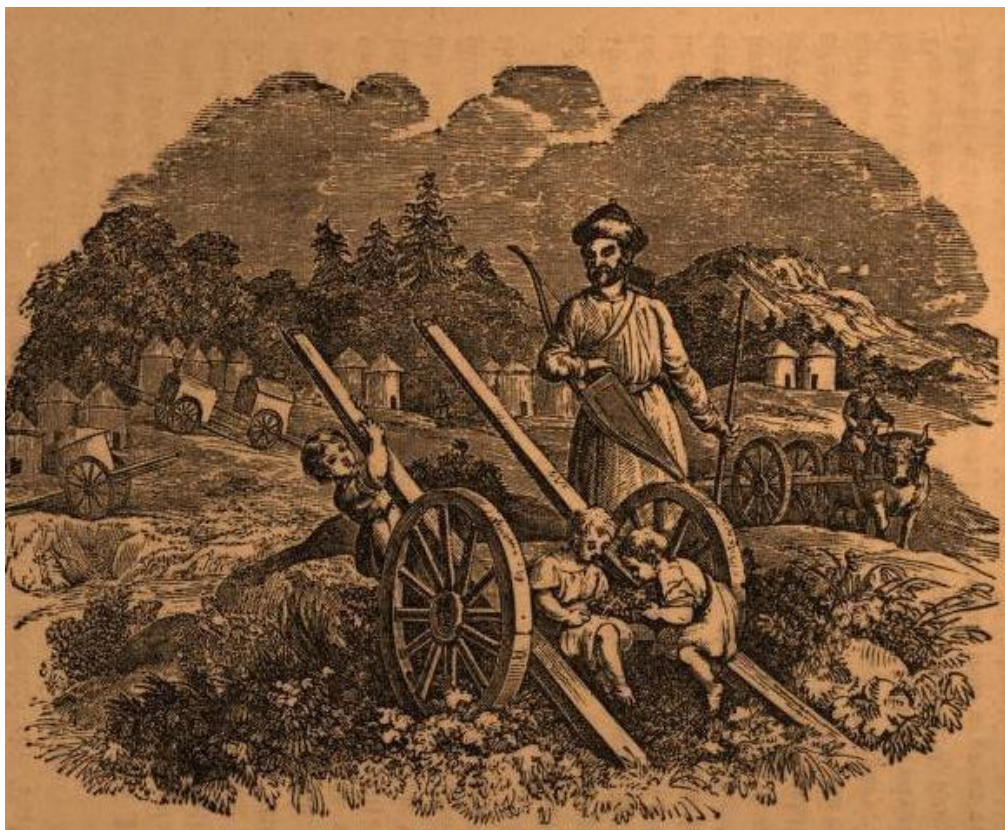

Гробът на Пазвант-Оглу паша във Видин (Kanitz, 1882)

Следващата сутрин при разкошно слънчево време ние потеглихме в северозападна посока за Кула (по турски Адлие). Сега трябваше именно да се определят точно и изворите на Витбол. Ние достигнахме реката непосредствено пред градчето, от гдето тя тече към Чичил, а след това под Медишовци приема едно малко поточе, което иде откъм Бранковци. Намирахме се тук в едно от най-плодородните места на голямата българска дунавска тераса, и както и често по-рано, отново пак ме занимаваше мисълта: в какъв рай биха могли да превърнат това място европейски заселници! Това, което са извършили тук татари и черкези, едвам надхвърля припечелването на всекидневния хляб, и почвата изглежда повече разровена, отколкото изорана. Какво жалко впечатление правеше кулското черкезко селище и колко, макар и незначително по-добре, изглеждаше татарският квартал, към който възлязохме от към дълбоката клисура на Витбол. Аз имах достатъчно време да се предам на тези си размишления, докато яздехме през дългата редица татарски дворове между тесните полусрутени къщурки, покрити с гниеца слама. Дори и дрипавите кавказки хубавици, които се мяркаха тук-там, не можеха да прекъснат скритото ми недоволство от неспособната за каква годее колонизация и администрация в европейски смисъл турска власт.

От градчето Кула, което аз ще опиша по-късно (Каниц, 2012), отива на юг, към Витбол, една съвсем малка водна артерия; на друга една, малко по-голяма, аз се натъкнах на югозапад из пътя си за към най-северните му извори, които идват от към манастира Св. Троица. След едночасова усилена езда ние стигнахме най-напред до заможното село Старопатица, чието население намерихме на харманите заето с отвяване на прибраното жито. Това ставаше по най-първобитен начин. Житото се подхвърляше със широки дървени лопати във въздуха, за да се отдели плевата от зърното. Моми, момчета и мъже при песни и шеги се надпреварваха кой ще издигне житото по-високо; това бе една

зеделска гимнастика, която, както ми показа едно подадено късче хляб, повече помагаше да се усилват мускулите, отколкото да се очисти житото. Една едничка от нашите сеячки несъмнено би извършила тази работа по-успешно само за няколко часа. Непосредствено зад селото срещнахме лозя с ароматно грозде, което много страдаше от мързеливото население на съседното черкезко село Хамидие; старопатичени се оплакваша, че трябвало да обират преждевременно гроздето си, за да спасят поне част от него. Тук, както и навред, се чуваше същото оплакване против грабежа от страна на кавказките херои, сега вече щастливо изчезнали.

Татарско село (Barnwell, 1877)

На около $\frac{3}{4}$ часа от Старопатица из дълбоката падина на Витбол се подаваше минарето на страшното черкезко село. От тук до Св. Троица не срещнахме никакво човешко жилище. От гребена на сръбско-българските погранични планини се спуска насам гъста широколистна гора, в която навлязохме скоро. Среща с кръстостващата граблива черкезка стана в тая горска осамотеност би била повече романтична, отколкото желателна; и когато нощта със своята безмълвна тишина замести напълно вечерната дрезгавина, ние двойно по-радостно се вслушвахме в звуковете на камбаната, която по запазен обичай звънеше в чест на нашето пристигане в манастира.

Мъчно можем да си представим по-подходящо място за благочестив живот от мястото, посветено на Св. Троица. Църквичката и манастирското здание се гушат тихо и тайствено в гъсто скривалище, а хубавата гора държи всеки обезпокояващ шум толкоз далече, че дори и най-светски настроеният човек тука лесно би се вдълбочил сам в себе си. Монасите обаче, които обитават тоя скрипт, мирен оазис, не се занимават ни най-малко с благочестиво размишление, или с приятната наслада от тихо изучаване на най-добрите мислители, или дори с болезнен спиритуализъм.

Както в Св. Богородица, и тука напразно бихте търсили какъв-годе признак на западняшко образование, например книги в отделението на игумена. То ми бе дадено за пренощуване и аз можах да изследвам точно вътрешността му. Няколко икони, пушки, стъкла с ракия, дрехи, патрони, - които се намираха до една кесия с дребни пари под отдавна непроветряваната възглавница на отстъпеното ми легло, - това бе всичко, което успях да открия в килията на манастирския игумен. Ето че дойде и той самият, - малко, подвижно човече с прошарена брада и прекалено смирен вид, който, въпреки свещеническото му облекло, не внушаваше ни най-малко уважение. След него дойде втори монах с отвратително

цинична външност, натоварен със стъкла и другарски приготвени ястия. Това бяха вестителите на божиято слово в манастира Св. Троица, които аз никога не бих отличил от грубите планински пастири, ако не бяха техните бради и духовнишкото им облекло. В сравнение с невежеството, с нравствената и телесна нечистота на тия монаси, сръбските калугери изглеждат като същински образци за калугерско възпитание и образование. Отново видях тука един от най-красноречивите примери колко висшето гръцко фанариотско духовенство се е провинило към българския народ и свещениците му, които то е управлявало до сега. Заето само с мисълта да трупа богатства, то никога не е намирало време да основе образователни заведения за свещениците, които излизат от народа и се намират в най-тясно единение с него.

Усамотеният манастир Св. Троица останал дълго време напълно запустял, но преди 10 години дошъл един монах - спекулант и отново запалил вечното кандило пред скромния иконостас. Селското население се стекло към него и духовният предприемач постепенно успял да увеличи доходите на манастира до толкова, че скоро започнал да плаща на правителството за данъци годишно около 1500 гроша, сума твърде голяма за онази страна. Плащал твърде неохотно, разбира се. Когато старият игумен чу, че познавам руския консул във Видин, той стана доверчив, с едно кимване ме помоли да отстраня за малко придружника си и след това изля своето угнетено сърце по такъв начин, че у мене не остана никакво съмнение за неговите последни надежди. И тука, както по-късно и при други случаи, ми стана ясно, каква политическа грешка бе допуснала Портата с въведеното напоследък данъчно облагане на манастирите. Чрез тая наложителна фискална наредба голямото влияние на българските монаси върху народа във всеки случай се обърнало още повече в полза на Русия. Недоволни, а и алчни, монасите сега още по-

настойчиво измолвали и очаквали от Нева пари, скъпоценни църковни потреби, одежди и – освобождение от владичеството на мюсюлманите.

В архитектурно отношение църквата на Св. Троица не представлява особен интерес. Тя принадлежи към онова множество параклиси от последните векове, разпръснати по цяла България, които аз намерих между сръбските Каблар и Овчар и ги описах (Kanitz, 1868). Външността на църквата е белязана само с един малък купол, хоризонталното надверие на ниския вход е украсено с овехтял византийски орнамент и няколко заплетени релефни линии. Една лошо изработена картина над входа представя Вседържателя, Св. Дух и Христа, увенчавайки придружаваната от ангели Дева Мария. През извънредно тесните прозорци на купола и на стените във вътрешността на кораба не прониква почти никаква дневна светлина. Стените са покрити със силно възобновени фрески. Доколкото можах да различа при незадоволителната светлина на една тънка восъчна свещ, те са в художествено отношение също тъй незначителни, както иконостасът и всички други украшения. И кадилниците, кандилата и свещниците са нови, чудновати, но представляват съвсем обикновена цинцарска работа.

Според местния обичай аз сложих няколко монети върху оставената за целуване икона в благодарност за оказаното ми гостоприемство. А старият игумен, който след това се поминал, ме помоли да остана още един миг, окачи епатрахила си и прочете молитва за моето щастливо пътуване. Аз спокойно се съгласих на това, но копнеех да се махна по-скоро от тая дупка на най-грубо невежество. Почувствах се по-добре едвам когато отминахме мрачната манастирска клисура и с бърза езда се понесохме по осветената от утринната зора висока равнина за към Връшка чука и Караула, гдето аз прекарах деня като се занимавах със снимки.

Връшка чука

Многото новопостроени караули и укрепления, с които Портата обгради напоследък Сърбия и Черна гора, са най-красноречивото доказателство за недоверието, което проявява тя към най-близките си съседи. Многобройните малки крепости от Суторина до Шкодренското езеро около Черна гора, както и заставите и укрепленията покрай Морава, Дрина, Топлица, Нишава и Тимок и многобройните стражеви кули, служеха да се наблюдава внимателно всяко движение в младежки окрилените южнославянски военни държави.

Макар че бях кръстосал западнобългарската дунавска тераса между Лом и Тимок във всички посоки, при всякакво време и при най-различно настроение, никога тя не бе ми се показала тъй хубава, както при Халово онази вечер, която я украси с чудните багри на залязващото слънце. Аз забравих в тоя миг караулите, турците, сърбите, черногорците и се наслаждавах от изгледа на великолепната, оросявана от Тимок мирна местност, докато настъпващата тъмнина ме подсети, че трябва да тръгна. Простих се с нея при сръбската карантинна порта на Връшка чука. Но още през следващото лято на 1871 г. аз проучих и

продължението ѝ до Янтра и се върнах щастливо у дома с неочаквано богат материал, който би трябвало да запознае Европа по-добре, отколкото досега, с интересните области на средна Стара планина и средна България.

БЕЛЕЖКИ

1. Каниц, Ф. (1932). *Дунавска България и Балканът. Том Първи*. (превод: Т. Иванов). София: Българска историческа библиотека.

2. Феликс Филип Емануел Каниц [Felix Philipp Emanuel Kanitz] (1829-1904) е прочут австроунгарски пътешественик, естествоизпитател, археолог, етнограф и географ, обходил и проучил във всяко отношение цяла Югоизточна Европа: Босна и Херцеговина, Далмация, Черна гора, Сърбия и България. Каниц посещава България 18 пъти от 1860 г. до 1883 г.

3. Kanitz, F.P. (1882). *Donau-Bulgarien und der Balkan I*. Leipzig: Gebhardt & Willsch.

4. Коцов (1884) съобщава за 100 къщи.

5. По Коцов (1884) Медовница е с 150 къщи.

6. По Коцов (1884) Скомля е с 38 къщи.

7. По Коцов (1884) Орешец е с 130 къщи.

8. По Коцов (1884) Костичовци е с 90 къщи.

9. На най-новата карта на Шеда значителният Арчар е показан като малък поток покрай голямата несъществуваща река Сморден.

10. Mommsen 6290; 6293.

11. Дежарден и Лежан посетиха българския дунавски бряг след мене в 1868 г. Дежарден обнародва след това и някои намерени от мен в 1864 г. надписи, които бях вече съобщил на проф. Момзен в 1866 г.

12. Wikipedia

13. По Коцов (1884) Острокапци е с 40 къщи.

14. По Коцов (1884) Кладоруб е с 50 къщи.

15. Римският лагер *Conbustica* при Кладоруб е отъждествяван от някои чуждестранни автори с Белградчик: "Belgradchik or Bielogradchik (римската Комбустица, *Combustica* ?), на 30 мили, южно от Видин. е пресечна точка на

четири важни пътища: един път през прохода Кадъ боаз за Княжевац в Сърбия, втори през прохода Свети Никола за турския, сега сръбски, град Извор (Timacus ?), трети до Лом Паланка и четвърти - към Видин. Проходите са проходими главно при хубаво време; първият се издига на 3980 фута височина, а вторият - на 4450 фута височина. Белоградчик е малък, преуспяващ град с 2000 жители, главно турци, красиво разположен в полите на планината. Това е изолирана мюсюлманска колония сред една изключително християнска околност. Градът притежава силна крепост" (Herbert, 1896).

16. Източник: youtube.

17. Mommsen 6291.

18. Mommsen 6296.

19. По Коцов (1884) Бела е с 120 къщи.

20. По Коцов (1884) Рабиша е с 100 къщи.

21. Ottoman history picture archives.

БИБЛИОГРАФИЯ

Димитров, Д.П. (1946/1947). Археологическите изследвания на граф Луиджи Марсили из българските земи в края на XVII век. *Годишник Соф. Унив. Ист.-фил. Ф-т, 43*, 21-83.

Каниц, Ф. (2012). През Белоградчик към Връшка чука и Дунава. *Венец, 3*, 19-68.

Коцов, Д.Ц. (1884). *Описание на Видинския окръг*. Русе: собств. изд.

Barnwell, V.G. (1877). *Russo-Turkish war*. Philadelphia: John E. Potter & Co.

Carey, H.C. (1866). *Lehrbuch der Volkswirtschaft und Sozialwissenschaft*. München: Fleischmann.

D'Anville, J.-B.V. (1775). Description de la Dace conquise par Trajan. *Memoires l'Acad. Insc.*, 28, 444-462.

Herbert, W.V. (1896). *The chronicle of a virgin fortress with some unrecorded chapters of Turkish and Bulgarian history*. London: Osgood McIlvaine & Co.

- Kanitz, F. (1868). *Serbien: Historisch-ethnographische Reisestudien auf den Jahren 1859-1868*. Leipzig: Hermann Fries.
- Kanitz, F. (1882). *Donau-Bulgarien und der Balkan I*. Leipzig: Gebhardt & Willsch.
- Lubbock, J. (1874). *Die vorgeschichtliche Zeit*. Jena: Costenoble.
- Mannert, K. (1801). *Geographie der Griechen und Römer*. Nurnberg: E.C. Grattenauer.
- Von Scheda, J.R. (1880). *Die Generalkarte der europäischen Türkei und des Königreiches Griechenland*. Wien: Artaria & Co.